

УДК 342.7

Сердюк Л.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-5-60-65

КЛАСИФІКАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ: АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ТА НОВІ ПІДХОДИ

Розглянуто існуючі в сучасній правничій науці підходи до класифікації категорії права людини. На основі їх аналізу уточнено підстави для видової диференціації досліджуваного поняття, а також обґрунтовано ряд нових підходів до поділу категорії «права людини» на основі таких критеріїв: 1) залежно від ступеня гарантованості прав людини з боку суспільства та держави; 2) залежно від простору (дійсності), в якому можуть бути реалізовані права людини.

Ключові слова: класифікація категорії права людини, фізичні права людини, особистісні права людини, економічні права людини, політичні права людини, культурні права людини.

Постановка проблеми. Ситуацію з класифікацією категорії права людини, що склалася з сучасній правничій науці, можна оцінити як проблемну. Підтвердженням цьому є наявність двох суперечливих підходів учених до видової диференціації досліджуваного поняття. Представниками традиційного для вітчизняної юридичної науки підходу класифікація прав людини розглядається як важливе питання, розв'язання якого сприяє глибшому всебічному розумінню, а отже, і вивченню прав і свобод людини, з'ясуванню їх змістовної сутності [1, с. 167]. Для такого підходу характерна тенденція до постійного розширення класифікаційного ряду прав людини, причому не завжди науково обґрунтованого.

Прибічник другого підходу, С. Головатий, аргументовано доводить юридичну хибність класифікації прав людини, що, на думку вченого, є дуже непродуктивною, вочевидь шкідливою та створює додаткові перешкоди для пізнання правдивої сутності людських прав [2, с. 636-645].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання класифікації категорії права людини не нове для юридичної науки. Його актуальність зумовлена нагальною потребою пізнання феномена прав людини в усій багатоманітності його проявів. Вагомий внесок у розв'язання цього питання належить таким фахівцям у галузі правничої науки, як А. Колодій, Н. Кінселла, В. Капіцин, О. Лукашкова, О. Петришин, П. Рабінович, Т. Слїнько, Г. Христова та ін.

При підготовці цієї статті автор поставив **за мету** уточнити існуючі та запропонувати ряд нових підходів до класифікації категорії права людини.

Як теоретичним інструментарієм для досягнення визначеної дослідницької мети автор скористався пізнавальними можливостями формально логічних методів аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Огляд доктринальних джерел за темою дослідження свідчить про те, що вченими обґрунтовано низку підходів до видової диференціації категорії права людини.

Принагідно зазначити, що у вітчизняній правовій доктрині першу та найбільш повну класифікацію прав людини здійснив П. Рабінович. Вона практично беззастережно була прийнята науковим загалом, свідченням чого є її відображення у низці наукових і навчальних видань.

Правником було обґрунтовано такі підходи до поділу поняття «основні права людини»:

- за змістом (характером) потреб людини, котрі цими правами забезпечуються: 1) фізичні (інакше кажучи, вітальні, життєві) права – це можливості людини, необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних, матеріальних потреб (зокрема, права на життя, фізичну недоторканність, безпечне природне довкілля, житло, належний рівень матеріального забезпечення, власність на предмети споживання, безоплатне медичне обслуговування та інші види соціального забезпечення); 2) особистісні права – це можливості збереження, розвитку і захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її загальносоціальне явище світогляду та духовності (зокрема, права на честь і гідність, ім'я, свободу світогляду і віросповідання, вираження своїх переконань); 3) культурні (гуманітарні) права – це можливості збереження та розвитку своєї етнічної самобутності, доступу до здобутків духовної та матеріальної культури нації, народу, людства, їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх збагаченні (зокрема, права на освіту й виховання; користування надбаннями культури і мистецтва; наукову, технічну та художню творчість); 4) економічні права – це можливості людини реалізовувати свої здібності й здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ (зокрема, права на власність щодо засобів виробництва, на здобуття професії, вибір і здійснення трудової або іншої діяльності, сприятливі умови та справедливу оплату праці); 5) політичні права – це можливості людини брати участь у державному та громадському житті, впливати на діяльність різноманітних державних органів, а також громадських об'єднань політичного спрямування (зокрема, права на юридичну правосуб'єктність та громадянство, участь у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, участь у державному управлінні суспільством, участь у створенні й діяльності громадських об'єднань, державний захист від порушень основоположних прав людини);

- за значенням для їх носія: 1) основні (безумовно необхідні для його існування та розвитку); неосновні (які не є життєво необхідними);

- за характером, способом здійснення: 1) активні (свобода «для», тобто для вчинення активних дій); 2) пасивні (свобода «від», тобто від втручання, від перешкоджання з боку інших суб'єктів);

- за суб'єктивним складом здійснення: 1) індивідуальні (здійснюються лише одноособовими діями – наприклад, право на свободу вираження поглядів, на виховання своєї дитини); 2) колективні (можуть бути реалізовані лише спільними діями учасників групи носіїв права – наприклад, право на утворення громадських об'єднань, проведення мітингів, демонстрацій) 3) «змішані» (здійснюються як індивідуальними, так і колективними діями) [3, с. 11-13].

Проте, у 2008 році теоретичні положення, що відображають диференціацію прав людини, зазнали певних змін. Зокрема, П. Рабіновичем було уточнено категорію, що складала предмет поділу (основоположні права людини), а також зменшено кількість підходів до видової диференціації досліджуваного поняття з чотирьох до трьох. Зокрема, у десятому виданні навчального посібника «Основи загальної теорії права та держава» не знайшла свого відображення класифікація основних прав людини за значенням для їх носія [4, с. 23-26].

С. Головатий із приводу вищенаведеної диференціації досліджуваного поняття зауважив таке: «Істотним недоліком у розкритті сутності юридичного поняття «права людини» є невиправданий поділ прав на дві окремі категорії – на «основні» та «неосновні». Тоді як поняття «людські права» («права людини») слід сприймати не інакше як категорію цілісну, а тому неподільну...» [2, с. 623-624].

Більше того, вчений таку класифікацію прав людини вважає юридично хибною, обґрунтовуючи свою позицію судженням про поняття «людські права» як цілісну юридичну категорію, що цілковито охоплює всі складові поняття «права і свободи людини», у рамках якого з-посеред усіх за юридичною природою та за юридичними наслідками певну вагомість надано лише засадничим правам і свободам [2, с. 624].

Уважаємо вищенаведені аргументи С. Головатого в частині невиправданості та юридичної хибності поділу поняття права людини на два окремі поняття («основні права людини» та «неосновні права людини») не достатньо переконливими з погляду теорії аргументації, адже цілісність категорії із необхідністю не означає її неподільності. Інакше, вважались би логічно хибними усі відомі правничій науці підходи до видової диференціації прав людини. Такий умовивід ґрунтується на розумінні класифікації як

логічної операції, що передбачає поділ родового поняття на видові, а його (умовиводу) наочним підтвердженням є фактичне визнання вченим поділу людських прав на основі їх приналежності до трьох «поколінь» [2, с. 298-302].

Зауважимо, що ідея поділу категорії права людини, заснована на доктрині «трьох поколінь» Карела Васека, не нова для правничої науки. Її підтримують Л. Морозова [5, с. 394], М. Матузов [6, с. 293] та ін.

Вищенаведену класифікацію поняття права людини О. Петришин і Г. Христова збагатили такими підходами:

- за ступенем визначеності можливої поведінки і характером державного забезпечення: 1) права людини, що з часів їх первинного законодавчого закріплення передбачали конкретні предметні можливості людини і пов'язувалися з обов'язком держави створити механізм їх реалізації; 2) свободи людини означали більш широкий простір для обрання варіанта поведінки на власний розсуд і під власну відповідальність, вимагали невтручання держави та інших суб'єктів у сферу їх реалізації;

- за критерієм належності до громадянства країни: 1) права людини існують поза зв'язком їх носія із конкретною державою; 2) права громадянина передбачають наявність громадянства як політико-правового зв'язку людини і держави;

- залежно від механізму реалізації і характеру зобов'язань держави: 1) негативні права людини, до яких належить більшість громадянських і політичних прав, що вимагають передусім невтручання держави в їх реалізацію; 2) позитивні права людини, що потребують більш активної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій;

- за можливістю легітимного обмеження прав людини: 1) абсолютні права, що не підлягають обмеженням за будь-яких обставин; 2) відносні права, які можуть бути обмежені, якщо такі обмеження передбачені законом, є необхідними у демократичному суспільстві та мають мету (охорона державної безпеки, громадського порядку тощо);

- за колом та особливостями їх носіїв: 1) загальні права людини, що належать усім індивідам незалежно від статі, мови, релігії та інших особистих характеристик; 2) права окремих груп, які включають права жінок, дітей, осіб із обмеженими фізичними можливостями, осіб похилого віку, права мігрантів, біженців, меншин тощо [7, с. 302-304]. Представники таких груп, як стверджують учені, нерідко потребують підвищеної уваги з боку держави і державних гарантій реалізації їх прав в обсязі міжнародних стандартів. Ці права пов'язані зі свободою від дискримінації та концепцією рівних можливостей, що оперативно забезпечується через застосування позитивних дій – тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на досягнення фактичної рівності осіб (наприклад, політичних квот для жінок, квот на працевлаштування інвалідів тощо).

Аналіз наведених вище підходів правників до поділу категорії права людини дозволяє зробити низку зауважень як стосовно їх різновидів, так і критеріїв, за якими здійснювалася видова диференціація:

По-перше, предметом дискусії вважаємо поділ досліджуваного поняття за ступенем визначеності можливої поведінки і характером державного забезпечення (підстава для класифікації) та виокремлення на цій основі двох різновидів прав людини: 1) власне прав людини та 2) свобод людини. Якщо вважати ці загальнотеоретичні категорії тотожними (адже, як стверджують учені, зараз відмінність між ними значною мірою нівельовано), небезпідставним буде запитання про сенс такої класифікації для сучасної науки. Якщо ж ці поняття розглядати як відмінні за своїм змістом і обсягом, то необхідно проводити дві окремі класифікації: 1) поділ категорії права людини та 2) видову диференціацію поняття свободи людини.

Більше того, обґрунтовано здійснений правниками поділ категорії права людини залежно від механізму реалізації і характеру зобов'язань держави (підстава для класифікації) на негативні та позитивні права, значною мірою повторює видову диференціацію досліджуваної категорії за ступенем визначеності можливої поведінки і характером державного забезпечення;

По-друге, судження вчених, що відображають підхід до класифікації прав людини за критерієм належності до громадянства держави, радше спростовують її методологічну коректність, ніж підтверджують наукову обґрунтованість. Самі науковці аргументовано наголошують, що права людини існують поза зв'язком їх носія з конкретною державою, а отже, є універсальними і другого їх (прав людини) різновиду об'єктивно існувати не може.

С. Бобровник видову диференціацію загальнотеоретичної категорії що складає

предмет дослідження, доповнює такими підходами:

- за змістом: 1) фізичні права, що забезпечують збереження та розвиток людини як складної соціальної структури суспільства і держави; 2) духовні права, які забезпечують реалізацію нематеріальних потреб людини, пов'язаних зі сферою духовно-культурних відносин;

- за способом закріплення: 1) конституційні (основні) права, що встановлені та гарантовані Основним Законом держави і мають фундаментальний характер; 2) галузеві, передбачені поточним законодавством і які є конкретизацією основних прав людини;

- за характером суб'єктів: 1) права громадян держави; 2) права іноземців; 3) права осіб без громадянства; 4) права осіб з подвійним громадянством;

- за соціальним статусом: 1) права людини, що належать суб'єкту від народження та гарантуються суспільством; 2) права громадянина, які надаються, гарантуються та охороняються державою, до якої належить особа [8, с. 98-100].

Аналіз наведених вище суджень правника про підходи до видової диференціації категорії права людини свідчить про дискусійний характер таких теоретичних положень:

по-перше, поділ прав людини за змістом виглядає як усічений варіант класифікації прав людини за сферами суспільних відносин або за змістом (характером) потреб людини, котрі цими правами забезпечуються. Крім того, аксіоматичне судження про права людини як суб'єктивні права, зміст яких складають правомочності, що як теоретична модель є однаковими для всіх цих прав, свідчить про логічну хибність такої класифікації;

по-друге, методологічно некоректним, на нашу думку, є підхід до видової диференціації категорії права людини за такою підставою, як спосіб закріплення. Такий умовивід ґрунтується на ідеї універсальності прав людини, що визначені не галузевим законодавством, а нормами міжнародного права і у правничій науці відображаються поняттями міжнародних стандартів;

по-третє, вважаємо недостатньо обґрунтованим поділ досліджуваної категорії за характером суб'єктів. Як відомо, характер фізичної особи визначається не її приналежністю до конкретної держави чи правовим статусом, а соціально значущою поведінкою, взаєминами з іншими суб'єктами;

по-четверте, аргументація різновидів прав людини, що їх виокремив автор за соціальним статусом, є непереконливою, адже гарантами і прав людини, і прав громадянина мають бути і суспільство, і держава. Підтвердженням цієї тези є припис ч. 2 ст. 3 Конституції України («Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.»), а також наявне в теорії прав людини терміно-поняття «соціально-правовий механізм забезпечення прав людини».

Існуюча в науці класифікація категорії права людини є неповною і, на нашу думку, може бути доповнена новими підходами. В умовах розбудови України як соціальної і правової держави, головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав людини, на особливу увагу заслуговує поділ категорії права людини за таким критерієм, як ступінь гарантованості прав людини з боку суспільства і держави. За визначеною підставою для видової диференціації поняття, що складає предмет розгляду, пропонується розрізняти:

1) права людини, що мають достатній ступінь гарантованості з боку суспільства і держави;

2) права людини, що не мають достатнього ступеня гарантованості з боку суспільства і держави.

У зв'язку з наведеною класифікацією, цілком слушним є запитання про її теоретичне та практичне значення, адже з погляду юридичних гарантій зазначені різновиди прав людини не мають суттєвих відмінностей.

Уважаємо запропонований підхід до поділу категорії права людини своєрідним показником дієвості соціально-правового механізму забезпечення прав людини, що не обмежується лише юридичними засобами. Як слушно зауважила з цього приводу О. Скакун, поняттям «соціально-правовий механізм забезпечення прав людини» підкреслюється, що правовий механізм є частиною соціального і діє з ним у єдності [9, с. 190].

З огляду на швидкий розвиток комп'ютерних технологій, а також галузей, що виробляють загальні середовища віртуальної реальності, В. Серьогіним було висловлено небезпідставну гіпотезу про зростання сукупної кількості часу, що витрачається на загальні простори віртуальної реальності, зокрема, перебування людини у «віртуальному

тілі» (аватар) у віртуальному світі з сьогоднішніх десятків тисяч людино-років до сотень тисяч або, можливо, мільйонів [10, с. 49].

У зв'язку з цим не позбавлена сенсу класифікація досліджуваного нами поняття залежно від простору (дійсності), в якому можуть бути реалізовані права людини. За означеним критерієм пропонується розрізняти:

1) права людини, які можуть бути реалізовані в соціальному просторі, тобто звичайній для нас соціально-правовій дійсності;

2) права людини, які можуть бути реалізовані в кіберпросторі. До таких прав агентів, які мають бути передусім захищені в юридичний спосіб, В. Серьогін, наприклад, відносить: 1) право на кібер-креацію – можливість вільно створювати віртуальні світи зі своїми унікальними умовами існування; 2) право на життя (перебування) у віртуальному світі (право на аватар); 3) свободу пересування у кіберпросторі, тобто можливість вільно подорожувати віртуальними світами; 4) свободу кіберасоціації, тобто можливість вільно створювати, входити до складу і виходити зі складу різного роду віртуальних спільнот; 5) свободу віртуальної інформації – можливість вільно створювати, одержувати, використовувати, поширювати, зберігати і захищати інформацію, необхідну для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, у т.ч. інформацію, необхідну для реалізації, як вхідну, так і вихідну; 6) свободу слова у кіберпросторі – можливість вільно висловлювати (оприлюднювати) свою думку, якщо тільки вона не містить ознак дифамації, про всі події та явища, що відбуваються як у реальному світі, так і в світах віртуальних [10, с. 50-51].

Наведений підхід до класифікації поняття права людини можливо і не настільки актуальний для сьогодення, проте перспективний в плані подальшого розвитку людської цивілізації. Він відкриває можливості для перспективного моделювання парламентами держав юридично значущої поведінки як тих фізичних осіб, які є носіями певних можливостей, так і їх контрагентів в особі носіїв кореспондуючих правам юридичних обов'язків.

Висновки. Про багатоманітність прояву прав людини, як самостійного явища правової реальності, свідчать підходи до класифікації однойменної категорії, в основу яких покладено такі критерії: 1) за змістом (характером) потреб людини, котрі цими правами забезпечуються; 2) за характером, способом здійснення; 3) за суб'єктивним складом здійснення; 4) залежно від механізму реалізації і характеру зобов'язань держави; 5) за можливістю легітимного обмеження прав людини; 6) за колом та особливостями їх носіїв; 7) залежно від ступеня гарантованості прав людини з боку суспільства та держави; 8) залежно від простору (дійсності), в якому можуть бути реалізовані права людини.

Бібліографічні посилання

1. Чушенко В. І., Засць І. Я. Конституційне право України: підручник. Київ: Ін Юре, 2007. 488 с.
2. Головатий С. Про людські права: лекції. Київ: Дух і літера, 2016. і-xxiv, 760 с.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 5-те, зі змінами. Київ: Атіка, 2001. 176 с
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 10-те вид., доп. Львів: Край, 2008. 224 с.
5. Морозова Л.А. Теория государства и права: учебник. Москва: Юристъ, 2002. 414 с.
6. Матузов Н.І. Основные права личности // Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2002. 776 с.
7. Петришин О., Христова Г. Види прав людини // Теорія держави і права / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. С. 302-304.
8. Бобровник С.В. Класифікація прав // Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 95-101.
9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
10. Серьогін В.О. Аватар: право на існування у кіберпросторі. *Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю Гельсінського документа 1992 року «Виклик часу перемін»* (м. Дніпро, 7 груд. 2017 р.); уклад.: канд. юрид. наук, доц. І.А. Сердюк, канд. юрид. наук, доц. Л.М. Сердюк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 48-51.

Надійшла до редакції 28.11.2018

SUMMARY

Serdyuk L. M. Classification of human rights category: analysis of existing and new approaches. The author has considered existing approaches to the classification of the human rights category in the current legal science. Based on their analysis she has clarified grounds for the specific

differentiation of the concept under study, and a number of new approaches to the division of the category of "human rights" have been grounded on the basis of the following criteria:

- regarding the degree of guarantee of human rights by the society and the state: 1) human rights with a sufficient degree of guarantee by the society and the state; 2) human rights without sufficient degree of guarantee by the society and the state.

The proposed approach is considered to the division of the human rights category as a peculiar indicator of the effectiveness of the socio-legal mechanism for ensuring human rights which is not limited to legal means;

-regarding the space (reality) in which human rights can be realized: 1) human rights that can be realized in the social space that is for us the social and legal reality; 2) human rights that can be realized in cyberspace. This approach to the classification of the concept of human rights may and not so relevant for the present, but it is perspective in terms of further development of human civilization. It opens up opportunities for the long-term modeling by parliaments of states of legally meaningful behavior of both individuals who are carriers of certain opportunities and their counterparties in the person of the carriers of correspondent rights to legal duties.

Keywords: *classification of human rights category, physical human rights, personal human rights, economic human rights, political human rights, cultural rights.*

УДК: 340

Талдикін О.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-5-65-69

РЕАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто суверенітет держави та фактори впливу на його стан в умовах глобалізації. Розглянуто формальний (відносний) суверенітет та реальний (абсолютний) суверенітет. Визначено складові реального (державного суверенітету).

Ключові слова: *влада, глобалізація, держава, інтеграція, суверенітет.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах інтеграційних процесів світової економіки, глобалізації суспільних відносин, коли під впливом формування та розвитку наддержавних суб'єктів та носіїв влади якісно змінюється роль держави як політико-територіальної організації суспільства. Політична складова процесів глобалізації знаходить свій прояв у трансформації суверенітету держави шляхом його скорочення, через розвиток нового правового простору наддержавного та міжтериторіального характеру. Виникнення та розвиток наддержавних форм влади, делегування державою власних владних повноважень новоутвореним наддержавним структурам створює необхідність чітко розмежовувати поняття: реальний (абсолютний) та формальний (відносний) суверенітет держави, а також ініціює визначення змістовної наповненості складових останнього.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичну основу статті склали положення, вироблені загальною теорією держави і права, конституційним правом, теорією міжнародного права та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних авторів. Вперше ґрунтовне оформлення концепції абсолютного суверенітету належить Жану Бодену, ще в далекому 1576 році, але його інтерпретація абсолютного суверенітету була спрямована на вирішення тогочасних проблем монархій Європи [1]. Державний суверенітет як спеціальну властивість держави розглядає в своїй монографії Л.Р. Наливайко [2]. Проблема державного суверенітету в умовах глобалізації приділяє увагу